

نقدی بر تصحیح اشعار عربی تاریخنامه هرات سیفی هروی از غلامرضا طباطبایی مجده (ضرورت تصحیح دوباره کتاب)

سیامک سعادتی*

غلام عباس رضابی هفتادمی

دانشیار گروه زبان و ادبیات عرب، دانشگاه تهران

چکیده

تاریخنامه هرات نزدیک سیصد بیت عربی دارد و در سال ۱۳۸۳ غلامرضا طباطبایی مجده این کتاب را باز دیگر تصحیح کرده است. تصحیح او از این ایات عربی در موارد بسیاری ناقص و اشتباه است. در این مقاله این اشتباهات به پنج گروه خطاهای اعرابی، اشتباه در انتساب اشعار به گویندگانشان، خطاهای شکلی، اشکالات حرف روی، خطاهای ضبط درست کلمات تقسیم، و با روش تحلیلی و توصیفی، ایاتی که ذیل هر گروه قرار می‌گیرد با مراجعه به دیوان شاعران و کتابهای مرجع نقد و بررسی شده است و فرهنگهای فارسی و عربی نشان داده شده که چگونه در هر کدام از این موارد، مصحح به خط رفته و سرچشمۀ این خطا چه بوده است. خطاهای اعرابی مصحح اغلب حاصل تشخیص ندادن نقش نحوی واژگان و عبارات، تشخیص ندادن زمان، ریشه و صیغه افعال، و خطاهای شکلی و حرف روی او ناشی از دقت نکردن در وزن شعر و قواعد قافیه و خطاهای اشتباه در انتساب اشعار به گویندگان، ناشی از مراجعه نکردن به دیوان شاعر، کتابهای مرجع و فرهنگهای معابر است. هر بیت عربی از منبع اصلی آن در دیوان شاعر یا از کتابهای مرجع نقل شده، و تصحیح غلامرضا طباطبایی مجده از آن آورده و پس از نقد و بررسی تصحیح او و نشاندادن خطاهای اشکالاتش، ترجمه‌پیشنهادی از بیت ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: تصحیح تاریخنامه هرات، اشعار عربی تاریخنامه هرات، غلامرضا طباطبایی مجده، تصحیح متون ادبی کلاسیک

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۶/۲۲

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۲/۲۱

* دانش آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران نویسنده مسئول: s_saadatie@ut.ac.ir

مقدمه

سیف بن محمد بن یعقوب هروی ملقب به سیفی هروی در سال ۶۸۱ هجری قمری در هرات به دنیا آمد. تحصیلاتش را در هرات پیش گرفت و در ادبیات فارسی و عربی تبحر یافت (صفا: ۱۳۶۹؛ ۱۲۴۱/۳). وی به کمک استادش، حکیم سعدالدین منجم غوری به دربار فخرالدین کُرت، حاکم هرات (۶۸۰-۷۰۶ ه.ق) راه یافت و قصاید و قطعات بسیاری در مدح او سرود (اسفاری: ۱۳۳۹؛ ۴۶۱/۱).

آثار وی عبارت است از: ۱. «مثنوی سامانname» در بیش از بیست هزار بیت به سبک شاهنامه فردوسی در شرح دلاوریهای جمال الدین محمد سام، سردار فخرالدین کرت. ۲. «مجموعه غیاثی» در علم اخلاق که آن را به نام غیاث الدین کرت موشح ساخته است. ۳. «تاریخنامه هرات»: سیفی هروی از غیاث الدین کرت (۷۲۵-۷۰۶ ه.ق) جانشین فخرالدین، فرمان یافت کتابی در تاریخ شهر هرات از زمان چنگیز خان مغول و خرابی شهر و به قتل رسیدن ساکنان آن در ۶۱۸ ه.ق تا عصر خویش بنویسد (همان: ۳-۸/۱).

تاریخنامه هرات به این سبب که درباره حوادث زمان مؤلف بوده و به اطلاعات شخصی یا گزارش راویان و شاهدان عینی مستند است (همان: ۳۸۰/۱) و نیز به دلیل برخی تفاصیل منحصر به فرد، سند گرانبهایی از تاریخ هرات در سده هفتم و اوایل سده هشتم و دوران فرمانروایی آل کرت به شمار می‌رود. سیفی هروی در تاریخ‌نگاری، وقایع را پیوسته و به تفصیل شرح داده و درخور گنجایش کتاب، علل حوادث را بیان کرده است. وی به گفته خودش به انگیزه حقیقت‌جویی به این مهم دست زده و ازین‌رو شخصیت‌های تاریخی و روایات مورخان را نقد و بررسی کرده است (سیفی هروی: ۱۳۸۳؛ ۵۲).

تاریخنامه هرات از جنبه ادبی نیز شایان توجه است. نثر سیفی شیوا و روان است و گاه با قصاید و قطعاتی از خود وی آمیخته. او به مناسب مقام به آیات قرآن، احادیث، اشعار فارسی و عربی استشهاد کرده است. افزون بر این، تاریخنامه هرات به دلیل اشتمال بر یادکرد یا شرح حال برخی از شعراء و علماء و اولیاء درخور توجه است (اسفاری: ۱۳۳۹؛ ۷/۱).

سیفی هروی درباره وقایع پیش از دوره خود از منابعی استفاده کرده است که اکنون در دست نیست؛ از جمله از تاریخنامه هرات (تاریخ هرات) تألیف ابونصر عبدالرحمان

نقدی بر تصحیح اشعار عربی تاریخنامه هرات سیفی هروی از غلامرضا طباطبایی مجد

بن عبدالجبار فامی، بویژه از مطالب آن درباره هرات پیش از اسلام (سیفی هروی: ۱۳۵۲) و نیز از منشوی تاریخی کرتنامه «خطیب فوشنجی / بوشنگی» معروف به ربیعی که به سبک شاهنامه فردوسی در شرح وقایع دوران فرمانروایی خاندان کرت در هرات تا ۷۰۲ ه.ق بوده است (اسفاری: ۱۳۳۹؛ ۱۳۹۱/۱).

این کتاب نخستین بار در ۱۳۲۲ش/۹۴۳م از روی نسخه کتابخانه شاهنشاهی بوهار کلکته به کوشش «محمد زیر صدیقی» در کلکته به چاپ رسیده و در سال ۱۳۸۳ غلامرضا طباطبایی مجد این کتاب را بار دیگر تصحیح کرده است.

پیشینهٔ پژوهش

تاکنون اثر مستقلی که به نقد اشعار عربی تاریخنامه هرات پردازد، نگاشته نشده و این نوشتار نخستین کوششی است که به این مهم پرداخته است.

۱۶۳

دو فصلنامه مطالعات تطبیقی فارسی - عربی سال ۳، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۷

بحث و بررسی

۱. خطاهای اعرابی

این اشکالات به نقش واژگان و جملات مربوط است؛ گاهی عدم دقت کافی در نقش نحوی یک حرف یا ضمیر، ترجمه را با خطأ روبرو می‌سازد.

۱-۱ *لَهَا بَيْتُ رَفِيعُ السَّمْكِ ضَخْمٌ بِهِ تُزَهِّى إِذَا انْتَسَبْتُ أَبَاهَا*

نقد و بررسی: در ص ۶۶ در مصراج اول این بیت از «ایبوردی» واژه «رَفِيع» تنوین گرفته که اشتباه است؛ زیرا مضاف تنوین نمی‌گیرد.

ترجمهٔ پیشنهادی: سرای وی، ستبر و بزرگ، و سقفش افراشته است؛ سرایی که هرگاه به پدرش (صاحبش) منتب گردد به آن می‌نازد.

۱-۲ *هَذَا أَبْنَ فَخْرِ عَبِيدَ اللَّهِ كُلُّهُمْ هَذَا السَّخْنُ الْوَفَّى الْفَاتِلُ الْبَطَلُ*

نقد و بررسی: در ص ۳۰۷، واژه «ابن» در این بیت از «جمال الاسلام» مجرور شده؛ در حالی که خبر است و باید مرفوع باشد.

ترجمهٔ پیشنهادی: این پسر مایهٔ مباهات همهٔ بندگان خداست. وی بخشندۀ، وفا کننده، گشندۀ و دلاور است.

۱-۳ *فَلَا زَالَ يَرْعَاكَ الْإِلَهُ بِقَضِيلٍ وَيَحْمِيكَ مِنْ رَيْبِ الزَّمَانِ وَيَحْرُسُ*

نقد و بررسی: در ص ۱۹۷ در مصراج دوم این بیت از «رشید و طواط» واژه «رَيْب» پس

از حرف جر، منصوب شده است.

ترجمه پیشنهادی: خداوند همواره با فضلش تو را در پناه خویش نگاه دارد و در برابر حوادث روزگار، تو را حمایت، و حفظ کناد.

٤-٤ يَشْقُّ إِذَا أَبْدَى نَوَاجِذَهُ الْوَغَى سُوَيْدَاءَ قَلْبَ الْقَرْنِ وَالْقَرْنِ دَارُ

نقد و بررسی: در ص ۲۰۰، در مصراج دوم این بیت از «رشید و طواط» واژه «قلب» منصوب شده، در حالی که مضاف‌الیه است و باید مجرور باشد.

ترجمه پیشنهادی: هنگامی که جنگ، دندانهای خویش را آشکار کند، میان دل جنگجوی زرهدار را می‌شکافد.

٤-٥ يَا كَامِلُ الْأَدَابِ مُنْقَرِدَ الْعَلَا وَالْمَكْرُمَاتِ وَيَا كَثِيرُ الْحَاسِدِ

نقد و بررسی: در ص ۲۸۷ در این بیت از «کشاجم» واژه‌های «کامل» و «کثیر» مرفوع آمده که بی‌گمان اشتباه است؛ زیرا مندادی مضاف منصوب است. «المكرمات» هم به صورت «المُكْرَمَات» آمده که خطاست؛ زیرا به این صورت، وزن شعر به هم می‌ریزد.

ترجمه پیشنهادی: ای کسی که آداب را به کمال می‌رسانی! و ای کسی که در برتریها و بزرگواریها، یگانهای و ای کسی که بدخواهانت بسیارند!

٤-٦ قَوْمٌ بِلُوْغِ الْفَلَامِ عِنْدَهُمْ طَعْنُ نُحُورِ الْكُمَاءَ لَا الْحُلْمُ

نقد و بررسی: در ص ۸۹ در مصراج اول بیت از «متبنی» واژه «بلوغ» تنوین گرفته که اشتباه است؛ زیرا مضاف تنوین نمی‌گیرد.

ترجمه پیشنهادی: آنان قومی هستند که بلوغ را محظوظ شدن نمی‌دانند؛ بلکه بلوغ از نظر آنان، این است که نوجوان نیزه‌اش را در سینه دشمنان فروکند. (آماده جنگیدن باشد.)

٤-٧ يَا شَمَسِ دِينِ اللَّهِ يَا مَنْ عَزَمُهُ فِي قَمَعِ أَرَبَابِ الضَّلَالِ حُسَامُ

نقد و بررسی: در ص ۳۹۳، واژه «شمس» در این بیت از «رشید و طواط» مجرور آمده؛ در حالی که مندادی مضاف است و باید منصوب باشد.

ترجمه پیشنهادی: ای آفتاب دین خدا! ای کسی که اراده‌اش در سرکوب پیشوایان گمراهی، چون شمشیر است.

٤-٨ لَقَدْ جَاءَنِي بَعْدَ اشْتِيَاقِي كَتَابُكُمْ سَجَدْتُ سَرِيعًا حِينَ أَبْصَرْتُهُ شُكْرًا

نقد و بررسی: در ص ۴۱۲ واژه «بعد» در این بیت، مجرور آمده؛ در حالی که مفعول فیه است و باید منصوب باشد.

نقدی بر تصحیح اشعار عربی تاریخنامه هرات سیفی هروی از غلامرضا طباطبایی مجد

ترجمه پیشنهادی: پس از آرزومندیم، نامه شما رسید؛ هنگامی که آن را دیدم، ستایان سجدۀ شکر به جای آوردم.

۱-۹ **هُوَ الْمَلِكُ الْمَنْصُورُ فِي كُلِّ مَأْرِقٍ لَهُ النَّصْرُ مَمْلُوكٌ أَلَا عَنِهِ طَابِعٌ**

نقد و بررسی: در ص ۴۱۵، واژه «المنصور» در مصراع اول بیت زیر از «رشید وطواط» مجرور آمده؛ درحالی که صفت است و باید در اعراب از موصوف خود پیروی کند. واژه «مملوک» نیز بدون تنوین آمده، درحالی که خبر است و باید تنوین بگیرد. «عنه» نیز به صورت ناخوانایی ثبت شده است.

ترجمه پیشنهادی: وی پادشاهی است که در هر نبرد و تنگنایی، پیروز است. یاری فرمانبردار اوست؛ هان! از او اطاعت می‌کند.

۱-۱۰ **يَوْمًا يَوْمَ شَرَابٍ وَسَمَاعٍ وَكَبَابٍ وَقِيَانٍ وَقَنَانٍ وَأَغَانِيٍ وَتَصَابِيٍ**

نقد و بررسی: در ص ۵۰۷، در این بیت از «فیاض هروی» واژه «یوم» منصوب شده؛ درحالی که مبتداست و باید مرفوع باشد. واژه‌های «سماع» و «قنان» نیز بدون تنوین آمده است که خطاست.

ترجمه پیشنهادی: روز ما، روز میگساری، سماع، کبابخوری، خنیاگران، صراحیها، سرودها و عشق‌بازیهایست.

۱-۱۱ **فَضَى الدَّهْرُ بِالْتَّفَرِيقِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَيَا لَيْتَ شَعْرِي مَا الْقَضَاءُ يُرِيدُ**

نقد و بررسی: در ص ۵۶۵، واژه «بالتفريق» در مصراع اول بیت، منصوب شده؛ درحالی که مجرور به حرف جر است و باید مجرور باشد.

ترجمه پیشنهادی: روزگار میان ما به جدایی حکم کرد و ای کاش می‌دانستم قضا، چه چیزی را می‌خواهد.

۱-۱۲ **وَعَيْنَ الرِّضَا عَنْ كُلِّ عَيْبٍ كَلِيلَةٍ وَلَكِنَّ عَيْنَ السُّخْطِ تُبْدِي الْمَسَاوِيَا**

نقد و بررسی: در ص ۵۹۷ واژه «عین» در این بیت از «امام شافعی» مجرور شده؛ درحالی که مبتداست و باید مرفوع باشد.

ترجمه پیشنهادی: دیده خرسندي، هیچ عیبی را نمی‌بیند؛ درحالی که دیده خشم، بدیها را آشکار می‌کند.

۱-۱۳ **مَلِيكُ مُلُوكَ الْأَرْضِ شَرْقاً وَمَغْرِبًا عَرَائِمُهُ أَزْرَتْ بِرْهَرَ الْكَوَاكِبِ**

نقد و بررسی: در ص ۶۲۶ واژه «مملوک» در این بیت از «رشید وطواط» منصوب شده؛ درحالی که مضافق‌الیه است و باید مجرور باشد.

ترجمه پیشنهادی: وی پادشاه پادشاهان روزگار است؛ اراده‌هایش، روشنایی ستارگان را نیز خوار کرده است.

١-١٤ بِجَيْشِ جَاشَ بالفُرْسَانِ حَتَّىٰ ظَنَتْ الْبَرُّ بَحْرًا مِنْ سِلَاحٍ

نقد و بررسی: در ص ٦٤٩ واژه «البر» در این بیت از «ابوفراس حمدانی» مجرور شده؛ در حالی که مفعول به فعل «ظننت» است و باید منصوب باشد.

ترجمه پیشنهادی: با لشکری که از سواران موج می‌زد تا جایی که بیان را از فراوانی سلاح، دریا می‌پنداشتی.

١-١٥ إِنَّ آثَارَنَا تَدْلُّ عَلَيْنَا فَانظُرُوا بَعْدَنَا إِلَى الْأَثَارِ

نقد و بررسی: در ص ٧٤٥ واژه «آثار» در این بیت مجرور شده است؛ در حالی که اسم «إن» باید منصوب باشد.

ترجمه پیشنهادی: بی‌گمان، نشانه‌هایمان، ما را می‌نمایاند؛ بنابراین پس از ما به نشانه‌ها بنگرید. (تا به سوی ما راه یابید).

۲. اشتباه در انتساب اشعار به گویندگانشان

متأسفانه غلامرضا طباطبایی مجد در تصحیح تاریخنامه هرات، در موارد متعددی به دیوان شاعران و کتابهای مرجع مراجعه نکرده و همین امر سبب شده است در انتساب ایيات به شاعران به خطای رود.

٢-١ سَلَامٌ كَمَا مَرَّ النَّسِيمُ بِسُحْرَةٍ رُّخَاءً عَلَى الْأَزْهَارِ غَبَّ عَهَادٍ

نقد و بررسی: در ص ٤٨ این بیت به ابوالعلاء المعری نسبت داده شده است؛ در حالی که این بیت در دیوان وی نیست.

ترجمه پیشنهادی: درودی روح‌بخش، چنانکه نسیم سحرگاهی به‌آرامی بر شکوفه‌ها در روزی بگذرد که باران بهاری باریده است.

جالب توجه این است که در چهار سطر بعد، بیتی وارد شده است که گویندگانش مشخص نیست. (برخلاف عادت معمول این کتاب) و آن بیت از ابوالعلاء المعری است:

عَنْ فَضْلِهِ نَطَقَ الْكِتَابُ وَبَشَّرَتْ بِقُدُومِهِ الْكُورْأَةُ وَالْإِنْجِيلُ

(ابوالعلاء المعری: ١٣٧٦؛ ١٤١)

نقدی بر تصحیح اشعار عربی تاریخنامه هرات سیفی هروی از غلامرضا طباطبایی مجد

ترجمه پیشنهادی: قرآن کریم به فضیلت پیامبر (ص) گویاست و «تورات» و «انجیل» به آمدنش بشارت داده‌اند.

۲-۲ **تَلَقَّى بِكُلِّ بَلَادٍ إِنْ حَلَّتْ بِهَا أَهْلًا بِأَهْلٍ وَ جِيرَانًا بِجِيرَانٍ**

نقد و بررسی: در ص ۱۲۱ این بیت از «متوكل عیاض» دانسته شده؛ درحالی که از مسلم

بن الولید الانصاری ملقب به صریع الغوانی (بی‌تا: ۱۴۰) شاعر قرن سوم هجری است.

ترجمه پیشنهادی: در هر شهری که فرود آیی به جای اهل و کسان خویش، اهلی دیگر و به جای همسایگان خویش، همسایگانی دیگر می‌بینی.

۲-۳ **أَلْسَيْفُ وَ الْخَنْجَرُ رِيحَانَةَا أَفْ عَلَى النَّرْجِسِ وَ الْأَسَ**

شَرَابُنَا مِنْ دَمِ أَعْدَانَا وَ كَأسُنَا جُمْجُمَةُ الْرَّأْسِ

نقد و بررسی: در ص ۱۸۱ دو بیت به امام علی (ع) نسبت داده شده است. علاوه بر اینکه این ابیات در دیوان منتب به امام علی علیه السلام نیست، مضمون ابیات نشان

می‌دهد چنین ابیاتی هرگز نمی‌تواند از امام علی علیه السلام باشد.

ترجمه پیشنهادی: شمشیر و خنجر، ریحان ماست. اف بر نرجس و مورد. شرابمان، خون دشمنانمان است و جاممان، کاسه سرهایشان.

۲-۴ **حَتَّى تَكُونَ لَنَا الدُّنْيَا بِأَجْمَعِهَا مَحْمِيَةً بَيْنَ مَوْرُوثٍ وَ مُكتَسَبٍ**

نقد و بررسی: در ص ۲۰۱ این بیت به امام علی علیه السلام نسبت داده شده است. علاوه بر اینکه این بیت در دیوان منتب به امام علی علیه السلام نیست، مصحح «مُكتَسَبٍ» را «مُكتَسَب» آورده که خطاست.

ترجمه پیشنهادی: تا اینکه تمامی دنیا، میان به ارث گذاشته شده و به دست آمده برای ما نگاه داشته شود.

۲-۵ **وَ فِي الْإِثْنَيْنِ إِنْ سَاقَتْ فِيهِ سَلَمَتْ مِنَ الْمَكَارِهِ وَ الْعَبَاءِ**

نقد و بررسی: در ص ۲۰۶ این بیت منتب به امام علی (ع) است. به رغم اینکه این بیت در دیوان منسوب به امام علی (ع) نیست، واژه‌های «الْإِثْنَيْنِ» و «سَلَمَتْ» به صورت

«الْأَثْنَيْنِ» و «سَلَمَتْ» شکل گذاری شده که خطاست.

ترجمه پیشنهادی: چون در روز دوشنبه سفر کنی از ناخوشیها و رنج در امان می‌مانی.

۲-۶ **وَ مَنْ رَعَى غَنَمًا فِي أَرْضٍ مَسْبَعَةٍ وَ نَامَ عَنْهَا تَوْكِي رَعِيَهَا الْأَسَدُ**

نقد و بررسی: در ص ۲۴۲ این بیت از «ابو مسلم» وارد شده؛ درحالی که بیت از ابن

الرومی (۱۴۲۳: ۴۹۹/۱) است.

ترجمه پیشنهادی: هر کس گوسفندی را در زمینی دنناک چراند و از آن غافل گردد،
شیر، چرای آن را بر عهده گیرد. (شکار شیر خواهد شد).

٢-٧ لَكَ الْحَمْدُ يَا ذَا الْجُودِ وَالْمَجْدِ وَالْعَلَا تَبَارَكْتَ تُعْطَى مَنْ تَشَاءُ وَتَمْعُ

نقد و بررسی: در ص ۲۵۷ این بیت وارد شده است که گوینده‌اش مشخص نیست. این
بیت منسوب به امام علی علیه السلام (۱۴۳۶: ۱۰۴) است.

ترجمه پیشنهادی: خداوند! ای صاحب جود و شکوه و بزرگی! ستایش از آن توست.
خیر و برکات تو دائمی و مستمر است؛ به هر که بخواهی، می‌بخشی و به هر کس
نخواهی، نمی‌بخشی.

٢-٨ أَهْ مِنْ سَفَرَةٍ بِغَيْرِ إِيَابِ أَهْ مِنْ حَسْرَةٍ عَلَى الْأَرْبَابِ

(جرفادقانی: ۱۳۵۷: ۴۰۲)

نقد و بررسی: در ص ۲۷۰ این بیت بدون ذکر نام گوینده، وارد شده است. بیت از
«عتبی» است.

ترجمه پیشنهادی: آه از سفری بی‌بازگشت و آه از پشیمانی بر خداوند (ان نعمت)!

٢-٩ أَدْرَكْتُ بِالْحَزْمِ وَالتَّدْبِيرِ مَا عَجَزَتْ عَنْهُ مُلْوُكُ بَنَى مَرْوَانَ إِذْ حَشَدُوا

مَا زِلْتُ أَسْعَى عَلَيْهِمْ فِي دِيَارِهِمْ وَالْقَوْمُ فِي غَفَلَةٍ بِالشَّامِ قَدْ رَقَدُوا

نقد و بررسی: در ص ۲۷۱ این دو بیت به «ابومسلم» نسبت داده شده؛ در حالی که از این
الرومی (۱۴۲۳: ۴۹۸۱) است.

ترجمه پیشنهادی: آنچه را «مروانیان» با اجتماع خویش به دست نیاوردند با دوراندیشی
خویش به دست آوردم. همواره در سرزمینشان بر آنان فرمانروایی می‌کردم در حالی که
آن گروه در سرزمین «شام» در خواب غفلت بودند.

٢-١٠ يَا كَامِلَ الْآدَابِ مُنْقَرِدَ الْعَلَا وَالْمَكْرُمَاتِ وَيَا كَثِيرَ الْحَاسِدِ

نقد و بررسی: در ص ۲۸۷ این بیت از «ابوالفتح» وارد شده؛ در حالی که از کشاجم (۱۳۹۰: ۱۱۲) است.

ترجمه پیشنهادی: ای آنکه آدابت کامل است و در بزرگیها یگانه‌ای و ای کسی که
حسودانست بسیارند!

نقدی بر تصحیح اشعار عربی تاریخنامه هرات سیفی هروی از غلامرضا طباطبایی مجد

۲-۱۱ لَيْسَ الْفَنَاءُ بِمَا مُؤْمِنٌ عَلَى أَحَدٍ
وَلَا الْبَقَاءُ بِمَقْصُورٍ عَلَى رَجُلٍ
مَا يُدْفَعُ الْمَوْتُ عَنْ بُخْلٍ وَلَا كَرَمٍ
وَلَا جَبَانٍ وَلَا غَمْرٍ وَلَا بَطْلٍ
وَالْعَيْشُ يُؤْذِنُنَا بِالْمَوْتِ أَوْلَاهُ
وَنَحْنُ نُرْغَبُ فِي الْأَيَّامِ وَالدُّولِ

در ص ۳۱۰ سه بیت با عنوان «لَا اُدْرِي قَائِلُه» وارد شده؛ درحالی که از شریف رضی (۱۴۱۹: ۱۸۹/۲) است. حرف روی دو بیت اول در تاریخنامه هرات، همراه تنوین است که خطاست. «یُؤْذِنُنَا» هم به صورت «یُؤْذِنُنا» ضبط شده که اشتباه است؛ چراکه فعل از باب افعال است.

۱۶۹

ترجمه پیشنهادی: هیچ کسی از فنا و نیستی در امان نیست و جاودانگی، مختص کسی نیست. مرگ نه از بخیل، نه از سخی، نه از ترسو، نه از بخشنده و نه از دلاور، بازداشته نمی شود. (همه محکوم به مرگیم). ابتدای زندگی، ما را با یاد مرگ می آزارد و ما به روزها و دولتها میل می کنیم.

۲-۱۲ وَأَرَى الْأُمُورَ الْمُشْكِلَاتَ تَمَرَّقَتْ ظُلْمَاتُهَا عَنْ رَأْيِكَ الْمُتَوَقَّدِ
دو فصلنامه مطالعات تطبیقی فارسی - عربی سال ۳، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۷

نقد و بررسی: در ص ۳۱۸ این بیت بدون ذکر نام شاعر آمده؛ درحالی که از ابو تمام (۱۴۱۴: ۲۶۰/۱) است.

ترجمه پیشنهادی: کارهای دشوار را می بینم که تاریکی هایش با اندیشه نورانیت از بین می روید.

۲-۱۳ هَلَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا جَمِيعًا
سَوَى ظَلَلَ يَرْزُولُ مَعَ النَّهَارِ
تَنَكَّرَ أَيْنَ أَصْحَابُ السَّرَّاِيَا
وَأَرْبَابُ الصَّوَافِنِ وَالْعَشَارِ
وَأَيْنَ السَّابِقُونَ لَذِي الْفَخَارِ
وَأَيْنَ الْأَعْظَمُونَ يَدَا وَبَأْسَا
كَانَ لَمْ يُخْلُقُوا أَوْلَمْ يَكُونُوا
نقد و بررسی: در ص ۳۳۰ چهار بیت با عنوان «لَا اُدْرِي قَائِلُه» وارد شده؛ درحالی که منسوب به امام حسین علیه السلام (۱۳۸۹: ۹۵) است.

ترجمه پیشنهادی: آیا دنیا و آنچه در آن است، چیزی جز سایه‌ای ناپایدار است؟ بیندیش، کجايند لشکريان و صاحبان اسبان و شتران؟ کجايند قدرتمدان و دلاوران بزرگ؟ کجايند پيشي گيرندگان در فخر و شرف؟ گويي آفریده نشده‌اند یا هرگز (در دنيا) نبوده‌اند. آیا کسی از نابودی و مرگ در امان است؟

۲-۱۴ مَنْ كَانَ يَرْجُو عَفْوَ مَنْ هُوَ فَوْقَهُ فَلِيَعْفُونَ عَنْ ذَنْبِ مَنْ هُوَ دُونَهُ

۱۳۹۷

نقد و بررسی: در ص ۳۷۴ این بیت بدون ذکر نام شاعر واردشده؛ در حالی که از ابوالفتح بستی (۱۲۹۴: ۶۶۳) است.

ترجمه پیشنهادی: هر کس به بخشایش زبردست خویش، امیدوار است، باید بر زیردستش ببخاید.

۲-۱۵ إِذَا مَا حَمَّاَ الْمَرْءَ كَانَ بَلْدَةً دَعَتْهُ إِلَيْهَا حَاجَةً أَوْ تَطَرُّبُ

نقد و بررسی: در ص ۴۴۶ این بیت بدون ذکر نام شاعر، واردشده؛ در حالی که از ابوالشیص الخزاعی (۲۰۱۵: ۶) است. مصحح کتاب به جای «حمام»، «حَمَّام» آورده که خطاست؛ چراکه سخن از مرگ است نه کبوتر!

ترجمه پیشنهادی: چون مرگ کسی در سرزمینی باشد، نیاز یا شادمانی وی را به سوی آن مکان فراخواند.

۲-۱۶ كَائِنًا النَّاسُ فِي الدُّنْيَا بِظُلْكُمْ قَدْ خَيَّمُوا بَيْنَ جَنَّاتٍ وَآنَهَارٍ

نقد و بررسی: در ص ۴۵۳ این بیت بدون ذکر نام شاعر آمده؛ در حالی که از ابن الرومی (۱۴۲۳: ۸۹/۲) است.

ترجمه پیشنهادی: گویی مردمان در سایه شما، میان بوستانها و جویها خیمه زده‌اند. (و در خوشی و آرامشند).

۲-۱۷ لَا أَدَبٌ عِنْدَ مُمَرَّدٍ وَلَا حَسَبٌ وَلَا عَهْوُدٌ لَهُمْ وَلَا ذَمَمٌ

نقد و بررسی: در ص ۴۵۴ این بیت بدون ذکر نام گوینده به همین صورت آمده است. خطای ضبط در مصراج اول آن آشکار است. بیت نیز از المتنبی (۲۰۱۲: ۱۲۴۱) و به صورت زیر است:

لَا أَدَبٌ عِنْدَهُمْ وَلَا حَسَبٌ وَلَا عَهْوُدٌ لَهُمْ وَلَا ذَمَمٌ

ترجمه پیشنهادی: نه ادبی دارند؛ نه نژاده‌اند و نه به عهد و پیمانشان وفادارند.

۲-۱۸ أَوْدَعُكُمْ وَأَوْدَعُكُمْ جَنَانِي وَأَثْرُرُ عَبْرَتِي نَثَرَ الْجُمَانَ

وَقَلْبِي لَا يُرِيدُكُمْ فَرَاقًا وَلَكِنْ هَذِهِ حُكْمُ الزَّمَانَ

(ابن الوردي: ۱۳۸۹/۲: ۳۶۰)

نقد و بررسی: در ص ۵۶۵ دو بیت بدون نام گوینده واردشده؛ در حالی که از «ابن دقیق العید» است.

————— نقدی بر تصحیح اشعار عربی تاریخنامه هرات سیفی هروی از غلامرضا طباطبایی مجد

ترجمهٔ پیشنهادی: شما را بدرود می‌گوییم و دلم را نزد شما به امانت می‌گذارم و چون ریخته شدن مرواریدها، اشک می‌بارم. دلم، جدایی از شما را نمی‌خواهد، اما (چه می‌توان کرد) این حکم روزگار است.

۲-۱۹ **فَمَوْتُ الْفَتَى خَيْرٌ لَهُ مِنْ حَيَاتِهِ** **بَدَارْ هَوَانْ بَيْنَ وَآشِ وَحَاسِدِ**
نقد و بررسی: در ص ۴۶۷ این بیت بدون ذکر نام شاعر وارد شده؛ در حالی که از امام شافعی (بی‌تا: ۵۸) است.

ترجمهٔ پیشنهادی: مرگِ آدمی برای وی بهتر از زندگیش میان سخن‌چینان و بدخواهان است.

۲-۲۰ **بِجَيشِ جَاشِ بِالْفَرْسَانِ حَتَّى** **ظَنَّتْ الْبَرَّ بَحْرًا مِنْ سَلاحِ**

نقد و بررسی: در ص ۶۴۹ بیت بدون ذکر نام شاعر وارد شده؛ در حالی که از ابوفراس الحمدانی (۱۴۰۹: ۷۱) است.

❖ دو فصلنامه مطالعات تطبیقی فارسی - عربی سال ۳، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۷
با لشکری که از سواران موج می‌زد تا جایی که بیابان را از فراوانی سلاح، دریا می‌پندشتی.

۲-۲۱ **غَدَتْ بِكَ آفَاقُ الْبَلَادِ خَصِيبَةً** **وَهَلْ تُمْحَلُ الدُّنْيَا وَأَنْتَ ثَمَالُهَا**

نقد و بررسی: در ص ۵۷۹ این بیت بدون نام شاعر وارد شده؛ در حالی که از البحری (بی‌تا: ۱۶۳۱) است. هم‌چنین مصحح کتاب به جای «خصیبَة»، «حَصِيبَة» و به جای «تُمْحَلُ»، «تَحَمَّلُ» ضبط کرده که هردو خطاست.

ترجمهٔ پیشنهادی: کران تا کران شهرها به سبب تو، بارور گشت و آیا هنگامی که تو پناه مردمانی، خشکسالی و قحطی، آنان را فرامی‌گیرد؟

۲-۲۲ **سَأَحْفَظُ عَهْدَهُ مَادْمُتْ حَيَا** **وَحِفْظُ الْعَهْدِ مِنْ كَرَمِ التَّحَاسِ**

(جرفادقانی: ۱۳۵۷: ۳۴۰)
نقد و بررسی: در ص ۵۹۵ این بیت بدون ذکر نام شاعر وارد شده؛ در حالی که از «ابوالقاسم محمد بن الفضل» است.

ترجمهٔ پیشنهادی: تا زنده‌ام به عهد و پیمانم با وی وفادار خواهم بود؛ چراکه وفای به عهد، نشان نژادگی است.

۲-۲۳ **وَعَيْنُ الرِّضَا عَنْ كُلِّ عَيْبِ** **وَلَكِنَّ عَيْنَ السُّخْطِ تُبْدِي الْمَسَاوِيَا**

نقد و بررسی: در ص ۵۹۷ بیت بدون ذکر نام شاعر وارد شده؛ در حالی که از امام شافعی (بی‌تا: ۱۳۱) است.

**۲-۲۴ بُلِينَا بَقَوْمٍ يَدَعُونَ رَئَاسَةً
لَهَا طُرُقٌ يَعِيَّ عَلَيْهِمْ سُلُوكُهَا
فَبَأَلَدَهُرَ قَدْمَتْهُمْ صُرُوفُهُ
وَمَا خَيْرُ دُنْيَا هَوَىءَ مُلُوكُهَا**

نقد و بررسی: در ص ۶۰۲ دو بیت بدون نام گوینده واردشده، درحالی که از ابیوردی (بی تا: ۴۷۵) است. مصحح کتاب به جای «طُرُق»، «طُرُق» و به جای «فَتَّبَا»، «فَتَسْعَا» ضبط کرده که خطاست.

ترجمه پیشنهادی: گرفتار گروهی شده‌ایم که ادعای سروری دارند؛ اما سروری، آدایی دارد که این گروه از انجام آن ناتوان شد. هلاکی باد بر روزگار! چراکه گشت روزگار، این گروه را مقدم ساخته است. دنیایی که این گروه، پادشاهان آن است، هیچ خیری ندارد.

۲-۲۵ لَدُوا لِلْمَوْتِ وَ اُبْنُوا لِلْخَرَابِ فَكُلُكُمْ يَصِيرُ إِلَى ذَهَابِ

نقد و بررسی: در ص ۶۰۶ این بیت بدون نام گوینده واردشده؛ درحالی که از ابوالعتا^{۱۴۰۶: ۴۶} است.

ترجمه پیشنهادی: برای مرگ بزایید و برای ویرانی، بنا کنید؛ چراکه همگی برای رفتند.

۲-۲۶ لَيْسَ الْيَتِيمُ الَّذِي قَدْ مَاتَ وَالدُّهُ إِنَّ الْيَتِيمَ يَتَيمُ الْعِلْمَ وَالْأَدَبِ

نقد و بررسی: در ص ۶۰۷ این بیت بدون نام شاعر واردشده؛ درحالی که منسوب به امام علی علیه السلام (۱۴۲۶: ۲۸) است.

ترجمه پیشنهادی: يتیم، کسی نیست که از نعمت پدر، بی‌بهره باشد. يتیم حقیقی کسی است که از دانش و ادب بی‌بهره باشد.

۲-۲۷ وَ لَوْ كَانَ لِي نَفْسَانِ كُنْتُ مُقاَتَلًا بِإِحْدَاهُمَا حَتَّى تَمُوتَ فَأَسْلَمَ

نقد و بررسی: در ص ۶۱۵ این بیت با عنوان «لوَاحِدُ الشُّعَرَاءِ» آمده است. بیت از ابودلامه (۱۴۱۴: ۴۳) است.

ترجمه پیشنهادی: اگر دو جان داشتم با یکی از آنها نبرد می‌کردم تا اینکه بمیرد و دیگری زنده ماند.

۲-۲۸ أَلَاحَ وَ قَدْ رَأَى بَرْقًا مُلِيحًا

كَمَا أَغْضَى الْفَتَّى لِيَذُوقَ غُمْضًا

إِذَا مَا اهْتَاجَ أَحْمَرَ مُسْتَطِيرًا

——— نقدی بر تصحیح اشعار عربی تاریخنامه هرات سیفی هروی از غلامرضا طباطبایی مجد

نقد و بررسی: در ص ۶۲۸ سه بیت از «دقیقی» وارد شده؛ در حالی که از ابوالعلاء المعری (۱۳۷۶: ۷۴) است.

ترجمه پیشنهادی: او در حالی که برق در خشان را دید، اظهار ترس و بیتابی کرد؛ شبانه از مسافتی دور حرکت کرد و به «حمی» درآمد در حالی که بسیار خسته و مانده بود. در خشش برق در آن شب بسان حال مردی بود که می‌خواست بخوابد؛ ولی از خستگی زیاد نتوانست پلکهایش را روی هم نهد یا روی چشمانش را باز گذارد؛ پس بیدار ماند و همواره چشمانش را بر هم می‌زد. هرگاه برق به جوش و خروش آید در حالی که سرخ و پراکنده است، گمان می‌کنی، شب، زنگی خونینی است.

٢-٢٩ سَلَامُ عَلَى أَهْلِ الْقُبُورِ الدَّوَارِسِ كَانُهُمْ لَمْ يَجْلِسُوا فِي الْمَجَالِسِ
وَلَمْ يَلْعُغُوا مِنْ بَارِدَ الْمَاءِ لَذَّةً وَلَمْ يَطْعَمُوا مَا بَيْنَ رَطْبٍ وَيَابِسٍ

۱۷۳

نقد و بررسی: در ص ۶۶۰ دو بیت از «فخر عمید» ثبت شده؛ در حالی که از ابوالعتاھیه (۱۴۰۶: ۲۲۵) است.

ترجمه پیشنهادی: درود بر اهل گورهای پوسیده! گویی آنان هرگز در مجالس (و در میان ما) نبوده، و از خنکای آب، لذتی نبرده، و هیچ ترو و خشکی نخورده‌اند.

٢-٣٠ أَهْلًا بِفَجْرٍ قَدْ نَضَأَ ثَوْبَ الدُّجَى كَالْسَّيْفِ جُرْدًا مِنْ سَوَادِ قَرَابِ
(التعالی: ۱۴۰/۴)

نقد و بررسی: در ص ۶۸۱ بیت بدون نام گوینده وارد شده است. بیت از المیکالی است.

ترجمه پیشنهادی: خوش باد بر سپیده‌دمی که جامه تاریکی را بیرون کشید؛ چنانکه شمشیری از تاریکی نیام برکشیده شود.

٢-٣١ إِنَّ الْعُلَى فِي شِفَارِ الْبَيْضِ كَامِنَةً أُوْفِي الْأَسِنَةِ مِنْ عَسَالَةِ ذُبْلِ

نقد و بررسی: در ص ۷۰۷ این بیت بدون نام گوینده وارد شده است. بیت از ابیوردی (بی تا: ۴۵) است.

ترجمه پیشنهادی: بی گمان بزرگواریها در لبه تیز شمشیرها یا در سرنیزه‌های جنبنده باریک پنهانند.

۳. خطاهای شکلی (اعراب گذاری)

خطاهای شکلی، گاه وزن شعر را به هم می‌ریزد و گاهی نیز ناشی از عدم دقت در مبانی

صرفی است.

٣-١ يَصِيدُونَ الْفَوَارِسَ كُلَّ يَوْمٍ كَمَا تَتَصَدَّى لِلْأُسْدِ لِتَقَادُ

نقد و بررسی: در ص ۱۱۷، مصحح کتاب واژه «الأسد» را در این بیت از ابوالعلاء المعری به صورت «الأسد» شکل گذاری کرده که اشتباه است و وزن شعر به هم می‌ریزد. ترجمه پیشنهادی: سواران را هر روز شکار می‌کنند؛ آنچنانکه شیران، گوسفندان را شکار کنند.

٣-٢ وَ هَذَا دُعَاءُ لَا يُرَدُّ فِإِنَّمَا صَالِحٌ لِأَصْنَافِ الْبَرِّيَّةِ شَامِلٌ

نقد و بررسی: در ص ۲۲۰ در این بیت، مصحح کتاب به جای «يردد»، «يردد» آورده که خطاست؛ چرا که جمله نیازمند فعل مجھول است. ترجمه پیشنهادی: این دعایی است که اجابت می‌شود؛ چراکه مصلحت همه را در بر می‌گیرد.

٣-٣ بَقِيتَ وَ لِلأَضْيَافِ نَارُكَ مَقْصَدٌ وَ عِشْتَ وَ لِلأَشْرَافِ دَارُكَ مَرْجَعٌ

نقد و بررسی: در ص ۲۲۳ در این بیت از «رشید و طوطاط»، مصحح کتاب به جای «بقيت»، «بقيت» آورده که خطاست. ترجمه پیشنهادی: امیدوارم باقی مانی و آتش تو، مقصد میهمانان باشد و امیدوارم زنده‌مانی و خانه‌ات، پناه و بازگشتگاه بزرگان باشد.

٤-٣ سَامَضَى لَنْصُرُ الْحَقَّ وَ الشَّرُّكَ رَاغِمٌ بِيِضِنْ تَقْدُ الدَّارِعِينَ ظَمَاءً

نقد و بررسی: در ص ۲۵۰ در این بیت از «علی هیصم»، مصحح کتاب به جای «تقد»، «تقد» ضبط کرده که اشتباه است.

ترجمه پیشنهادی: بزودی برای یاری حق خواهم رفت؛ درحالی که پوزه شرک با شمشیرهای تشنه‌ای که زرهداران و جنگجویان را به دو نیم می‌کنند بر خاک مالیده خواهد شد.

٥-٤ لِكُلِّ مِنْ بَنِي الدُّنْيَا مُرَادٌ وَ مَالِي غَيْرُ حَرْبٍ مِنْ إِرَادَه

نقد و بررسی: در ص ۳۱۹ در این بیت از «آفاقی»، مصحح کتاب به جای «لکل»، «لکل» و به جای «إرادة»، «أراده» ضبط کرده که خطاست:

ترجمه پیشنهادی: هر دنیا زاده‌ای، خواسته‌ای دارد؛ اما ما خواسته‌ای جز نبرد نداریم.

نقدی بر تصحیح اشعار عربی تاریخنامه هرات سیفی هروی از غلامرضا طباطبایی مجد

٦- وَ أَخُو التَّوَاضُعْ مَنْ تَحَلَّى بِالْعُلَى وَ الْكَبْرُ وَ الْإِعْجَابُ فُعْلُ الْعَاطِل
نقد و بررسی: در ص ۳۸۳ در این بیت، مصحح کتاب به جای «منْ تَحَلَّى»، «منْ تَحَلَّی» ضبط کرده که با توجه به معنای خود مؤلف و نحو بیت، خطاست.
ترجمه پیشنهادی: متواضع کسی است که به بزرگواری آراسته گردد. خودمنشی و خودبینی، کردار انسان بیکار و بدگوهر است.

۴. اشکالات حرف روی

باید در نظر داشت که حرف روی در شعر عربی تنوین نمی‌پذیرد. در ایات زیر، مصحح کتاب حرف روی ایات را با تنوین آورده است (اعداد داخل پرانتز، صفحه کتاب تاریخنامه هرات است).

۱۷۵ ◇ دو فصلنامه مطالعات تطبیقی فارسی - عربی سال ۳، شماره ۲، پییز و زمستان ۱۳۹۷

رَحِيمٌ قَادِرٌ رَبُّ غَفَورٍ (۲۴۰)
عَنْكَ الرُّؤَاءُ وَ لَا حَمْنَكَ جَبِينُ (۲۹۹)
جَوانِحُ بَتُّ اطْوِيهَا عَلَى لَهَبٍ
مَا ظَلَّ مُتَهَسًا شَلُوِي مِنَ النُّوبَ (۴۴)
وَ هُمْ عَلَيْهِ إِذَا عَادَتِهُ أَعْوَانَ (۴۴)
قَدْ خَيَّمُوا بَيْنَ جَنَّاتٍ وَ آنَهَارٍ (۴۵۳)
كَمَا جَاءَ وَحْيُ اللَّهِ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ (۴۷۲)
وَ عَطَلَ مَنْ مُحِيَّاهُ السَّرِيرَا
فَعَجَّلَ تَحْوِ حَضْرَتِهِ الْمَسِيرَا
وَ صَادَفَ مُلْكَهَا مُلْكًا صَغِيرًا (۴۸۱)
وَ دُمْوَعْهُنَّ مَعَ الدَّمَاءِ سَجَامُ
فَعَلَى الْمَعَالِيِّ وَ الْعُلُومِ سَلَامُ (۴۸۳)
وَ أَنْتَ لَأَمَّهُ التَّقْوَى إِمَامُ
وَ أَنْتَ لَكَلَّ مَكْرُمَةً عَمَادُ (۵۶۰)
سَرَى فَأَتَى الْحَمَى نَضَوا طَلِيحاً
فَصَادَفَ جَفَنَهُ جَفَنَا قَرِيحاً
حَسَبْتَ الْلَّيْلَ زَنْجِيَا جَرِيحاً
وَ لَا فِي وِدَادِ غَيْرِ وُدُّكَ مَرْغَبُ (۶۵۲)

إِلَهٌ غَافِرٌ فَرِدٌ كَرِيمٌ
تَعْنُو لِعْزَتَكَ الْمُلْوُكُ إِذَا انجَلَى
فَكِمْ تَجْرِعُنِي غَيْظَا تَقُورُ بِهِ
يَا دَهْرُ هَبَنِي لَا أَشْكُو إِلَى أَحَدٍ
فَالثَّاسُ أَعْوَانُ مَنْ وَالْهَ دَوْلَتَهُ
كَانَمَا الْأَسْ فِي الدُّنْيَا بَظَلْكُمْ
أَتَانِي كَتَابٌ زَادَ مَوْدَهُ فَدَرْدَرِي
طَوَى شَمْسُ الْمُلْوُكُ بِسَاطَ عُمَرٍ
دَعَاهُ اللَّهُ وَ هُمْ وَأَجَلُ دَاعِ
حَوَى الدُّنْيَا بِقُوَّةِ سَاعِدِيَّهِ
نَوْمُ الْعَيْنَوْنَ عَلَى الْجُفُونَ حَرَامٌ
مَاتَ الْمَعَالِيِّ وَ الْعُلُومُ بِمَوْتِهِ
وَ أَنْتَ لَعْمَهُ الْبَلْوَى جَلَاءُ
وَ أَنْتَ لَكُلَّ مَائِثَةً أَسَاسُ
آلَاحَ وَ قَدْ رَأَى بِرْقَا مُلِيحَا
كَمَا أَغْضَى الْفَتَنَى لِيَذُوقَ غَمْضَا
إِذَا مَا اهْتَاجَ أَحْمَرَ مُسْتَطِيرَا
فَمَا يَبَادِ غَيْرِ أَرْضِكَ حَاجَةُ

لَذِي عَقَبَ الْأَيَّامَ بُوسٌ وَأَعْمُ
فَوَالَّذِي تَعْنُو النَّوَاصِي لَهُ
مَهَلِكَ لَمْ تَصْحَبْ بِهَا الْذَّئْبُ نَفْسَهُ

نَعَمْ وَأَتَعَاشْ تَارَةً وَعَشَارُ (۶۵۷)
يَوْمَ وُجُوهُ الْجَمْعِ سُودُ وَبَيْضُ (۶۶۶)
وَلَا حَمَلتُ فِيهَا الْغُرَابُ قَوَادِمَهُ (۷۲۹)

۵. خطاهای ضبط درست کلمات

مراجعيه نکردن به دیوان شاعران و کتابهای مرجع، سبب شده است که مصحح کتاب در موارد متعددی در ضبط کلمات به خط رود.

۱-۵ لَوْ تَقَدَّمَ فِي عَصْرِ مَضَى نَزَلتُ
فِي وَصْفِهِ مُعْجَزَاتُ الْأَيَّ وَالسَّوْرَ
وَقَاسِمُ الْجُحُودِ فِي عَالَ وَمُنْخَضُ
كَفْسَمَةُ الْغَيْثِ بَيْنَ النَّجْمِ وَالشَّجَرِ

نقد و بررسی: در ص ۱۷۷ در این ابیات، که از ابوالعلاء معیری (۱۳۷۶: ۵۸) است، مصحح کتاب به جای «الْأَيَّ» و «الْجَمْعِ»، «الْأَيَّ» و «النَّبْت» ضبط کرده است.

ترجمه پیشنهادی: اگر ممدوح پس از حضرت محمد(ص)، که خاتم پیامبران است به عرصه وجود پا نهاده بود، بی‌گمان یکی از پیامبران، و آیات و سوره‌ها بر اول نازل شده بود. او میان وضعی و شریف تفاوتی نمی‌نهد و به همه کرم می‌کند؛ چنانکه باران در جود و کرمش، تفاوتی میان گیاه باساقه و بی‌ساقه نمی‌گذارد.

۲-۵ لَهُ الشَّرَفُ الَّذِي يَطَأُ التَّرَيَا مَعَ الْبَأْسِ الَّذِي يَهْرَأَ الْأَسْوَدَ

نقد و بررسی: در ص ۲۸۹ در این بیت از ابوالعلاء المعیری (۱۳۷۶: ۱۹۹)، مصحح کتاب به جای «يَطَأً»، «يُطَأً» آورده که خطاست.

ترجمه پیشنهادی: وی را مقام و شرافتی است که با آن ثریا را پا می‌نمهد؛ همراه با شجاعتی که بر شیران هم غلبه می‌کند.

۳-۵ وَ بِالْقَلْبِ وَشَمْ مِنْ هَوَاهَا وَلَمْ يَكُنْ لِيَمْحُوَهُ غَدْرِي حَيَاءً مِنَ الْمَجْدِ

نقد و بررسی: در ص ۲۶۸ در بیت زیر از ابیوردی (بی‌تا: ۵۷۳)، مصحح کتاب به جای «وَشَمْ»، «وَشَمْ» ضبط کرده است. این کلمه به معنای «بوی و رایحه» است و این معنا با کلمات بیت هیچ تناسبی ندارد.

ترجمه پیشنهادی: در دلم، نشانی از عشق وی است و خیانت من به سبب شرم از بزرگواریها، هرگز آن نشان را از بین نمی‌برد.

نقدی بر تصحیح اشعار عربی تاریخنامه هرات سیفی هروی از غلامرضا طباطبایی مجد

٤-٥ نَّاَةُ حَكَاهَا الطَّبْيُ جِيداً وَ مُقْلَةً
وَ لَيْسَ لَهَا فِي حُسْنِهَا بَعْدِيلٍ
تَمَيِّطُ لَثَامَأَ عَنْ مُحَيَا لِبْشِرَه
وَ تَرْثُو بِنَجْلَاوِينِ سِحْرُهُمَا جَثَّا

نقد و بررسی: در ص ۳۰۱ در دو بیت اول از این ایيات ابیوردی (بی تا: ۵۲۳)، مصحح کتاب به جای «بعدیل» و «تمیط» و «ومیض»، «بعدیل» و «تمیط» و «ومیض» ضبط کرده است. همچنین در بیت سوم فعل «جثا» را در مصراج دوم آورده است؛ حال اینکه باید در پایان مصراج اول آورده می‌شد.

۱۷۷

ترجمه پیشنهادی: او، نازپروردگاری است که آهو از نظر (زیبایی) گردن و چشم، چون اوست و در زیباییش، هیچ مانندی ندارد. درخشش شمشیر صیقل داده شده، روپند را از رخسار زیبای وی کنار می‌زند. (رخسار زیبا، در روشنی به شمشیر صیقل داده شده تشییه شده است). با دو چشم فراخ خود می‌نگرد؛ چشمانی که جادویشان بر نگاهش مقیم شده (با چشمانش جادو می‌کند). و دلها را با آن به بند می‌کشد.

٥-٥ يَقُولُ لَكَ الْعَقْلُ الَّذِي بَيْنَ الْهُدَىِ إِذَا أَنْتَ لَمْ تَدْرِءَ عَدُوًا فَدَارَهُ
وَ قَبْلُ يَدِ الْجَانِي الَّذِي لَسْتَ وَاصِلًا إِلَى قَطْعِهَا وَ انْظُرْ سُفُوطَ جَدَارَهُ

نقد و بررسی: در ص ۳۵۴ در این ایيات از ابوالعلاء المعری (۱۰۱: ۱۳۷۶)، مصحح کتاب به جای «بین» و «الجانی»، «بین» و «الجانی» ضبط کرده که بی گمان خطاست.

ترجمه پیشنهادی: خردی که رستگاری را بر تو روشن ساخت، تو را گوید: هرگاه نتوانی دشمنی را دفع کنی، با وی مدارکن و دست جنایتکاری که نمی‌توانی ببری، ببوس و فروافتادن دیوارش را بنگر. (روزگار وی را بر زمین خواهد زد).

٦-٥ هَلْ الدِّينِيَا وَ مَا فِيهَا جَمِيعًا سَوَى ظَلَّ يَرْزُولُ مَعَ الْهَهَارِ
تَفَكَّرْ أَيْنَ أَصْحَابُ السَّرَّاِيَا وَ أَرْبَابُ الصَّوَافِنِ وَ الْعَشَارِ
وَ أَيْنَ الْأَعْظَمُونَ يَدَا وَ بَأْسَا وَ أَيْنَ السَّابِقُونَ لَذِي الْفَخَارِ
كَانْ لَمْ يُحْلَفُوا أَوْ لَمْ يَكُونُوا وَ هَلْ أَحَدٌ يَصَانُ مِنَ الْبَوَارِ

نقد و بررسی: در ص ۳۳۰ چهار بیت با عنوان «لَا أَدْرِي قَائِمَه» وارد شده؛ درحالی که به امام حسین علیه السلام (۱۳۸۹: ۹۵) منسوب است. مصحح کتاب به جای «هل» و «تفکر» و «لذی» و «احد» و «من»، «هل» و «تفکر» و «لذی» و «حی» و «عن» ضبط کرده که خطاست.

دو فصلنامه مطالعات تطبیقی فارسی - عربی سال ۳، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۷

٥-٧ جَمَالُ ذِي الْأَرْضِ كَانُوا فِي الْحَيَاةِ وَ هُمْ بَعْدَ الْمَمَاتِ جَمَالُ الْكُتُبِ وَ السَّيِّرِ
 نقد و بررسی: در ص ۱۷۸ در این بیت از ابوالعلاء المعری (۱۳۷۶: ۵۹)، مصحح کتاب به جای «الکتب»، «الكتب» ضبط کرده است که بنابر ضرورت شعری باید به سکون «تا» ضبط شود.

ترجمه پیشنهادی: آنان تا هنگامی که زنده بودند، سبب زیبایی روزگار بودند و پس از مرگشان، سبب زیبایی کتابها و ستنهایند. (خلق و خویشان در کتابها مسطور است و دیگران از آنان پیروی می‌کنند).

٥-٨ مَشَوْا إِلَيْهَا بِأَسْيَافِ كَمَا انْكَدَرَتْ شَهْبُ ثَوَاقِبُ فِي إِثْرِ الشَّيَاطِينِ
 نقد و بررسی: در ص ۳۹۱ در این بیت از ابیوردی (بی تا: ۱۱)، مصحح کتاب به جای «إِثْر»، «إِتْر» ضبط کرده و نیز از آخر مصراج اول، فعل «انکدرت» را انداخته است که با این ضبط وزن و معنای بیت برهم می‌ریزد.

ترجمه پیشنهادی: با شمشیرها به او حمله بردن؛ چنانکه ستارگان تابان به شیاطین حمله برند.

٥-٩ وَ خَدُ الْأَرْضِ يَغْمُرُهُ نَجِيعٌ وَ عَيْنُ الشَّمْسِ يَكْحُلُهَا قَتَامٌ
 نقد و بررسی: در ص ۳۹۲ در این بیت از ابیوردی، مصحح کتاب به جای «يَغْمُرُهُ» و «قتام»، «يَعْمُرُهُ» و «القتام» ضبط کرده که خطاست.

ترجمه پیشنهادی: خون تازه، روی زمین را فرومی‌گیرد و گرد و غبار (ناشی از نبرد) چشمۀ خورشید را سرمۀ می‌کشد.

٥-١٠ أَمْزَقُ جَبَابَ الظَّلَامِ كَمَا فَرَى أَخُو الْحُزْنِ مَا نَالَتْ يَدَاهُ مِنَ الْبُرْدِ
 وَ قَدْ عَبَ فِي كَأسِ الْكَرَى كُلُّ رَاكِبٍ فَمَالَ نَزِيفًا وَ الْجِيَادُ بَنَا تَرَدِي
 نقد و بررسی: در ص ۴۵۸ در این بیت از ابیوردی (بی تا: ۵۷۲)، مصحح کتاب به جای «فری» و «نزیفای»، «تری» و «نزیغاً» ضبط کرده که خطاست.

ترجمه پیشنهادی: پیراهن تاریکی را می‌شکافم؛ آنچنانکه شخص اندوهگین، پارچه گرانبهای بُرد را می‌شکافد. هر سواری از جام خواب، می‌نوشد و با مستی (به هر سو) میل می‌کند و اسبان، ما را می‌برند.

٥-١١ طَوِيلُ النَّجَادِ طَوِيلُ الْعِمَادِ طَوِيلُ الْقَنَاءِ طَوِيلُ السَّنَانِ

——— نقدی بر تصحیح اشعار عربی تاریخنامه هرات سیفی هروی از غلامرضا طباطبایی مجد

نقد و بررسی: در ص ۷۳۱ در این بیت از المتنبی (۱۴۸۹: ۲۰۱۲)، مصحح کتاب به جای

«السَّنَان»، «اللِّسَان» ضبط کرده که خطاست:

ترجمه پیشنهادی: حمایل شمشیرم، ستونهای خیمه‌ام، نیزه‌ام و سرنیزه‌ام، همگی بلندند.

(من دلاور، سرور، کریم و قادرتمند).

٥-١٢ لَا تَجْزَعُنَّ مِنَ الْحَوَادِثِ إِلَمَا خُرُقُ الرَّجَالِ عَلَى الْحَوَادِثِ يَجْزَعُ

نقد و بررسی: در ص ۷۵۳ در این بیت، که به امام علی (ع) (۱۴۲۶: ۱۰۷) منسوب است،

مصحح کتاب به جای «خُرُقُ» و «يُجَزِّعُ»، «خُرُقُ» و «تَخْرَعُ» ضبط کرده که خطاست.

ترجمه پیشنهادی: در هیچ پیشامدی، ناشکیبایی مکن؛ چراکه مردمان گول و احمق در

برابر پیشامدها ناشکیبایی می‌کنند.

٥-١٣ وَأَحْلَى مِنْ مَعَاطِيَةِ الْكُؤُوسِ ۚ ۖ الْمُدَامُ الْخَنَدَرِيُّسِ

نقد و بررسی: در ص ۷۵۶ در این بیت از المتنبی (۲۰۱۲: ۶۸۴)، مصحح کتاب به جای «الْمُدَامِ» و «الْكُؤُوسِ»، «الهَدَامِ» و «الْكُؤُوسِ» ضبط کرده که خطاست.

ترجمه پیشنهادی: گواراتر از شراب کهنه و شیرین تر از دست به دست چرخیدن جامها.

٥-١٤ وَقَالُوا مَلِكٌ قَضَى نَجْبَةً ۖ ۖ وَصَيْحَةً مَنْ قَدْ نَعَاهُ عَلَتْ

نقد و بررسی: در ص ۵۳۵ در این بیت، مصحح کتاب به جای «قَضَى نَجْبَةً»، «قَضَى نَجْبَةً» ضبط کرده است. «قَضَى نَجْبَةً» اصطلاح قرآنی است (سوره احزاب/۲۳) به معنای مرد کشته شد در راه خدا؛ گویی مرگ نذری بوده است بر گردن وی (لغت‌نامه دهخدا: ذیل واژه).

ترجمه پیشنهادی: گفتند پادشاهی به دیار باقی شتافت و بانگ کسی بلند شد که خبر مرگ را آورده بود.

٥-١٥ فَسُحْقًا لَدَهْرٍ سَاوَرْتَنِي هُمُومَهُ ۖ ۖ وَشَلْتُ يَدُ الْأَيَامِ غُلَتْ وَتَبَتْ

نقد و بررسی: در ص ۲۱۳ در این بیت، مصحح کتاب به جای «فَسُحْقًا»، «مسُحْقًا» ضبط کرده است. این واژه در هیچ فرهنگ و منبعی نیست. «سُحْقًا لَدَهْرٍ» به معنای هلاکت باد بر روزگار، نفرین شایعی در ادب عربی است. «فَاعْتَرَفُوا بِذَنِيهِمْ فَسُحْقًا لَاصْحَابِ السَّعَيرِ» (ملک/۱۱).

ترجمه پیشنهادی: مرده باد روزگاری که غمهاش بر من حملهور شد و دست روزگار، شل و بسته و بریده باد.

٥-٦ هُم يَهْجُمُونَ عَلَى الْعِدَى فِي لَمْحَةٍ وَالْبُعْدُ بَيْنَ الْجَحَّافَلَيْنِ فَرَاسِخٌ

نقد و بررسی: در ص ۳۴۹ در این بیت، مصحح کتاب به جای «البعد»، «العبد» ضبط کرده که بی‌گمان خطاست.

ترجمه پیشه‌هایی: آنان در چشم برهم زدنی بر دشمنان حمله می‌کنند؛ در حالی که میان دو لشکر، فرسخ‌ها فاصله است.

نتیجه‌گیری

مراجعه نکردن به دیوان شاعران، کتابهای مرجع، شروح معتبر اشعار عربی، مراجعه نکردن به فرهنگهای معتبر فارسی و عربی، خطاهای فاحش صرفی و نحوی، اعراب گذاری اشتباه، توجه نکردن به وزن شعر، دقت نکردن در قواعد حرف روی، دقت نکردن در صیغه و ریشه افعال، خوانش اشتباه کلمات، ثبت و ضبط اشتباه کلمات، مواردی است که بخش ابیات عربی کتاب تاریخنامه هرات به تصحیح غلامرضا طباطبایی مجد را با اشکالات اساسی رویه‌رو کرده است. این اشکالات، سبب شده است که از ارزش تصحیح وی کاسته شود و این کتاب نیازمند تصحیح دوباره باشد.

منابع

- قرآن کریم، با ترجمه ناصر مکارم شیرازی. تهران: عابدزاده، ۱۳۹۲.
- ابن الرومي، علي بن عباس بن جريج (جرجیس)، دیوان، شرح احمد حسن بسج، بیروت: دار الكتب العلمية، ۱۴۲۳.
- ابن الوردي، زين الدين عمر، تتمة المختصر في أخبار البشر، به کوشش احمد رفعت بدراوى، بیروت، ۱۳۸۹ق.
- أبو تمام، حبيب بن اوس الطائى، دیوان، شرح خطيب تبریزی، بیروت: دار الكتاب العربي، ۱۴۱۴.
- أبودلامة، زند بن جون، دیوان، به کوشش امیل بدیع یعقوب، بیروت: دار الجيل، ۱۴۱۴.
- أبوالشیص خزاعی، ابو جعفر محمد بن عبدالله، دیوان، اردن: شرکة التراث للبرمجيات، ۲۰۱۵.
- أبوالعتاهیه، ابو سحاق اسماعیل بن قاسم بن سوید بن کیسان، دیوان، بیروت: دار بیروت، ۱۴۰۶.

- _____ نقدی بر تصحیح اشعار عربی تاریخنامه هرات سیفی هروی از غلامرضا طباطبایی مجد
أبوفراس حمدانی، دیوان، به کوشش عباس عبدالساتر، بیروت: دار الكتب العلمية، ۱۴۰۹.
أبونواس، حسن بن هانی حكمي، دیوان، به تصحیح محمود افندي واصف، مصر، ۱۸۹۸.
أبيوردى ابوالمظفر محمد بن احمد كوفنى، دیوان، بیروت:مطبعة المعارف و المكتبة الانسية،
بیتا.
اسفرازی، معین بن محمد، روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، چاپ محمد کاظم امام،
تهران، ۱۳۳۹.
البحتری، أبوعبدالله ولید بن عبید، دیوان، شرح حسن كامل الصیرفى، مصر: دار المعارف بمصر،
بیتا.
البستی، أبوالفتح علی بن محمد، دیوان، بیروت: مطبعة جمعية الفنون، ۱۲۹۴.
الشعالبی، أبو منصور عبد الملك، يتیمة الدهر فی محسن اهل العصر، تحقيق الدكتور مفید
محمد قمیحة، بیروت: دار الكتب العلمية، ۱۴۰۳.
١٨١ ◇ دو فصلنامه مطالعات تطبیقی فارسی - عربی سال ۳، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۷
جرفاذقانی، ناصح بن ظفر، ترجمة تاريخ یمینی، به تصحیح جعفر شعار، تهران: علمی و
فرهنگی، ۱۳۵۷ش.
امام علی(ع)، دیوان منسوب، به کوشش عبدالرحمن المصطاوی، بیروت: دارالعرفة، ۱۴۲۶.
امام حسین(ع)، دیوان منسوب، با شرح محمد علی ابوالحسنی، بی جا: گل افسان، ۱۳۸۹ش.
دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، چ دوم، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ش.
دو الرمه، أبوالحارث غیلان بن عقبه، دیوان، به کوشش احمد حسن بسج، بیروت: دار الكتب
العلمیة، ۱۴۱۵.
سیفی هروی، سیف بن محمد، تاریخ نامه هرات، به تصحیح محمد زیر صدیقی،
تهران، ۱۳۵۲ش.
_____، تاریخ نامه هرات، به تصحیح غلامرضا طباطبایی مجد، تهران: اساطیر،
۱۳۸۳ش.

- شافعی، أبو عبدالله محمد بن ادریس، دیوان، شرح عمر فاروق الصیاع، بیروت: دار الارقم بن ابی
الارق، بیتا.
الشریف الرضی، أبوالحسن محمد بن الحسین بن موسی، دیوان، شرح محمود مصطفی
حلاوی، بیروت: دار الارقم بن ابی الارق، ۱۴۱۹.
صفا، ذبیح الله، تاریخ ادبیات در ایران، چ هفتم، تهران: فردوس، ۱۳۶۹ش.
کشاجم، محمود بن حسین رملی، دیوان، به کوشش محمد محفوظ، بغداد: مدیریة الثقافة

العام، ١٣٩٠ق.

المتنبی، ابوطیب احمد بن الحسین، دیوان، با شرح عبدالرحمن البرقوقی، قاهره: مؤسسه هنداوی لتعلیم و الثقافة، ٢٠١٢.

المعرى، أبوالعلاء، سقط الزند، بیروت: دار صادر، ١٣٧٦ق.